

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ТЕОРІЙ ПОДВІЙНОГО ЗАПISУ

© Лемішовська О.С., 2014

Розглянуто сутність і зміст подвійного запису, систему знань про цей метод бухгалтерського обліку. Досліджено різновірсії тлумачення виникнення, становлення та еволюцію подвійного запису в бухгалтерському обліку, його позиціонування в облікових теоріях. Обґрунтовано потреби поглибленого дослідження методу подвійного запису з метою застосування цих знань для вироблення сучасних парадигм системи бухгалтерського обліку.

Ключові слова: система бухгалтерського обліку, подвійний запис, метод, подвійна бухгалтерія, облікові теорії

O. S. Lemishovska

Lviv Polytechnic National University

HISTORICAL REVIEW OF THEORIES DOUBLE ENTRY

© Lemishovska O.S., 2014

The article deals with theoretical and methodological approaches and scientific reasoning in revealing the nature and procedural direction of double-entry bookkeeping as a defining element of the methodology that the determining effect on method of aggregating information flow in the accounting system. Presented and summarized the views of scholars on the historical background and the factors that led to the emergence of double-entry, the interpretation of its content within the law, exchange, philosophical and book accounting theories.

The article revealing the basic foundation of basic theories of balance in terms of the duality mapping of financial and economic operations methodological procedure that duality mapping providing information on accounts, generates data on household products and a source of education for the balance of generalization. The article presents a control and economic importance of double entry system of accounting, arguing that the dominance of certain priorities in his study at different stages of historical development of accounting systems.

The essence and meaning of double entry, a system of knowledge about this method of accounting. We study different version interpretation origin, formation and evolution of double entry accounting, its position in accounting theories. Substantiated needs in-depth study of the double-entry in order to apply this knowledge in the development of contemporary paradigms of accounting. The study formulates a view to the formation of scientific and practical significance of double entry.

Key words: accounting, double entry method, double-entry bookkeeping, accounting theory

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Динамічні зміни у сучасній економіці, пов'язані з появою нових (специфічних) активів, фінансових інструментів тощо вимагають адаптації нинішньої системи обліку до відображення їх методом подвійного запису в системі бухгалтерського обліку, в сфері наукових досліджень з проблематики – удосконалення наявної (стандартизованої) системи обліку

чи вироблення суттєво нової парадигми такої моделі, з об'ємним використанням теоретичних обґрунтувань базових облікових знань, зокрема й методу подвійного запису.

Незважаючи на численні наукові дослідження, «у теорії бухгалтерського обліку так і немає однозначного трактування подвійного запису як основного причинного фактора виникнення самого бухгалтерського обліку, що залишає тему, яка розглядається, актуальною» [1, с. 68]. Цей недосліджений фактор бухгалтерської методології активізує численні наукові дослідження за таким вузькотематичним спрямуванням, обґрутовуючи необхідність поглиблених знань про подвійний запис для подальшого розвитку системи обліку і звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про достатньо високий інтерес науковців до історичних засад розвитку тих чи інших аспектів системи бухгалтерського обліку, узагальнення наявних знань і зведення їх у впорядковану систему. Так, наприклад, Т. Пасько аргументує підвищений інтерес науковців тим, що «сучасний етап розвитку обліку передбачає теоретичне обґрунтування нових підходів до застосування існуючих облікових знань, зокрема поглибленого дослідження подвійного запису як елементу методу бухгалтерського обліку» [2, с. 277]. П. Хомин зазначає, що «проблема достеменності виникнення подвійного запису залишається ще й зараз не вирішеною... багато тематичних публікацій, попри їх обсяг та претензійність на науковий статус, є лише описовим переповіданням змісту давно відомих облікових теорій» [3, с. 111]. М. Корягін та М. Чік обґрунтовують, що «окремі питання виникнення та розвитку подвійного запису як визначального елемента, що вплинув на генезис бухгалтерського обліку, залишаються недостатньо дослідженими» [1, с. 68].

З урахуванням наведеного, а також подібних висновків у переважній більшості досліджень за цим спрямуванням, Я. Соколов, аргументуючи актуальність досліджень еволюції подвійного запису, його змісту і функціонального призначення, вказує, що «пошуки «змісту» подвійного запису продовжуються досі; у всякому разі гіпноз подвійного запису, трактування подвійної бухгалтерії як єдино можливої стали загальноприйнятими» [4, с. 46].

Невирішена частина загальної проблеми пов'язана з неузгодженістю позицій науковців щодо теорій, які пояснюють подвійний запис, розбіжностями у розкритті його змісту та функцій у методології обліку та його взаємозв'язок з перебудовою системи знань про подвійний запис. У наукових дослідженнях та публікаціях ця тематика зазвичай лежить у площині різних балансових чи облікових теорій. Подальшого дослідження потребують деякі питання, пов'язані, зокрема, із забезпеченням структурної узгодженості, виявленням зв'язків між різними теоріями, які розкривають закономірності їх вибору, формалізацією концептуальних засад кожної теорії щодо функціонального призначення та сутності подвійного запису на певних історичних етапах розвитку бухгалтерської науки.

Мета статті полягає у систематизації поглядів на витоки та історичні аспекти еволюції змістового й функціонального призначення подвійного запису в методології бухгалтерського обліку, формулюванні можливостей його поглиблення та методичної спрямованості відповідно до змісту господарських операцій в сучасних економічних умовах з метою забезпечення процесу формування адаптивної облікової моделі обґрунтованими елементами концептуальної основи.

Виклад основного матеріалу. У процесі історичного розвитку обліку об'єктивно відбувався синтез окремих методологічних засад, за допомогою яких реалізовується метод бухгалтерського обліку для відображення господарських операцій в їхньому взаємозв'язку та взаємозалежності. В ретроспективі теорії подвійного запису постійно змінювались, що забезпечувало процеси еволюційного розвитку облікових концепцій. Частково процеси розвитку цих теорій проходили внаслідок їх практичної апробації, частково під впливом наукових досліджень і розробок. Проте у будь-якому разі вони спрямовувались на підвищення оперативності обліку, встановлення максимальної адекватності даних обліку реальним господарським процесам.

На певних етапах історичного розвитку теорії походження подвійного запису постійно змінювались, що визначалось об'єктивними передумовами: еволюцією розвитку концепцій обліку, підвищенням оперативності обліку, забезпеченням максимальної адекватності даних обліку реальним господарським змінам. Кожна із теорій ґрунтувалась на окремій методиці послідовності та техніки реєстрації облікових даних відповідно до адаптованості даних обліку до історичних змін у процесах господарської діяльності. Якщо ж будь-яку форму ведення обліку розглядати як послідовність та техніку облікової реєстрації господарських операцій, то можна констатувати, що у процесі історичного розвитку відзначалась різноманітність теорій подвійного запису. На сучасному етапі можна вважати, що застосовується лише одна, за якої подвійний запис – один з елементів методу бухгалтерського обліку, за яким кожна господарська операція відображається на дебеті одного рахунку та кредиті іншого в однаковій сумі.

Традиційно вважається, що система подвійного запису виникла в епоху Ренесансу та вперше ґрунтовно описана в 1494 р. Л. Пачолі у «Трактаті про рахунки і записи». Деякі дослідники вважають, що подвійний запис виник ще раніше. При цьому тлумачення його змісту і функціональної спрямованості як основного елемента методу і причинного фактора формування самої системи бухгалтерського обліку не є однозначним і «пов'язується з перебудовою системи знань про подвійний запис» [5, с. 189], зокрема й позицією кожного дослідника. Так, наприклад, Ф. Бутинець зазначає, що «збереглися документи більш раннього періоду, які свідчать про те, що скоріш за все, перехід до подвійної бухгалтерії було здійснено у 1327 році» [6]. Я. Соколов у праці [7] вказує, що подвійний запис виник в Давньому Римі, свідченням чого є кодекс, записи в якому здійснювались в грошовому вимірнику з використанням рахунку Капіталу. Група науковців дотримується погляду, що «використання книг (журналів) італійськими компаніями у XIII–XIV століттях вважається аргументом щодо виникнення подвійної бухгалтерії» [8].

Незаперечним можна вважати те, що система бухгалтерського обліку в будь-якому форматі призначена для інформаційного забезпечення управління підприємством, а також те, що подвійна бухгалтерія не була випадковим винаходом, а очевидно, стала результатом узагальнення і систематизації вироблених способів обчислень, які поступово удосконалювались: «подвійний запис зародився стихійно, із необхідності контролювати рознесення на рахунках» [9, с. 80].

Базову основу систематизованих записів про фінансово-господарські операції в бухгалтерському обліку забезпечує подвійний запис. Саме на основі цього елемента бухгалтерського обліку здійснюється рознесення сум господарської операції на бухгалтерські рахунки. Саме тому, «розглядаючи будь-який з підходів до обґрунтування тієї чи іншої теорії подвійного запису, можна помітити, що кожна з них аргіогі визнає, що це витікає з рахунків» [3, с. 112]. Подвійний запис на рахунках бухгалтерського обліку систематизує інформацію про активи і капітал підприємства, їх зміни, тобто більшою мірою має фінансово-економічну природу: «подвійний запис зумовлений економічною природою зміни форм вартості у процесі кругообороту господарських засобів» [10, с. 73].

Подвійний запис як основний елемент облікового методу вже п'ятсот років є незмінною основою бухгалтерської методології. І сьогодні вся інформація, що надається користувачам бухгалтерської звітності, ґрунтується саме на методі подвійного запису, а «спроби критики методу подвійного запису, які зустрічаються в історії бухгалтерського обліку, видаються не більше ніж «кумедними» [11]. Метод подвійного запису можна вважати досконалим прийомом зрівноваження майна (активів) і капіталу підприємства постіндустріального типу. Саме на цій функціональній меті подвійного запису акцентують у дослідженнях, наголошуючи на необхідності розуміння того, що «подвійна бухгалтерія не є конгломератом, а наукою, суміжною з наукою про господарство, математикою та юриспруденцією, котра забезпечує вичерпний облік капіталу, якому протиставляється вичерпний облік складових частин майна, розчленованих за господарськими категоріями і юридичними відносинами» [12, с. 10–11].

У праці Луки Пачолі (1494) термін «подвійний запис» відсутній. Вперше він згадується в працях Д. Тальенте (1525) [4, с.70], однак природу виникнення цього терміна не обґрунтовано. У дослідженнях науковців [13] за тематикою історії виникнення та становлення рахівництва й облікової системи, зокрема у віднайдених облікових працях з часів Середньовіччя в Італії (А. Каза-

нови (1558), А. ді Піетро (1586), Д. Москетті (1610), Л. Флорі (1636), Б. Вентурі (1655), Ф. Гаратті (1688)), Іспанії (П. Циргуелоса (1498), Марцінелі (1514), Д. дель Кастіло (1522), Г. Тейада (1546) та А. Роха (1565)), Німеччині (Г. Грамматеуса (1512), Й. Готліба (1531), С. Гессенса (1594), А. Гагера (1624)); Нідерландах (Я. Імпіна (1543), С. ван Стевіна (1605)), Франції (П. Савона (1567), М. Фюстела (1588), М. Дамма (1606), М. Тома (1631), І. Андре (1636)), Англії (Г'ю Олдкастла (1543), Дж. Шла (1553) і Дж. Веддінгтона (1567)) простежується те, що виникнення «подвійного запису» пов'язане з такими факторами:

- використанням в обліку двох видів записів – хронологічного та систематичного;
- реєстрацією двох рівнів облікової інформації: аналітичної та синтетичної;
- участю у господарській операції двох осіб: однієї, яка видає, іншої, яка отримує.

З поглибленням теоретико-дослідницьких опрацювань щодо природи подвійного запису, науковці, залежно від дотримання ними базових засад, розходились в поглядах на його зміст і функціональне призначення в системі бухгалтерського обліку. Щодо обґрунтування подвійного запису з методично-процедурного погляду, його змісту як основного елемента бухгалтерського обліку, аргументація залежала від того, який аспект господарських фактів превалював у поясненні цього методичного прийому (рис. 1).

У багатьох обґрунтуваннях домінує юридичний напрям розвитку теорії подвійного запису, який пройшов декілька етапів. На етапі становлення цієї теорії (доктрини) кожен господарську операцію розглядали як окремий юридичний акт, у якому одна особа щось отримує, а інша – видає. Обґрунтуванням цієї теорії є те, що подвійний запис стає засобом відображення взаємних прав та обов'язків, а подвійність правових відносин зумовлює і подвійність в облікових записах. В умовах невеликих господарств і торговельних організацій такі обґрунтування мали достатньо аргументований зміст.

Наступний етап розвитку цієї теорії дослідники історії обліку пов'язують із Е. Дегранжем. За його підходом, усі господарські операції слід проводити від імені власника підприємства, а бухгалтерський облік має відповідати двом умовам: надавати аналітичну інформацію про кожного суб'єкта господарювання та найповніше відображати господарську діяльність. Ця двоякість і зумовлює, за Е. Дегранжем, подвійність у бухгалтерському обліку.

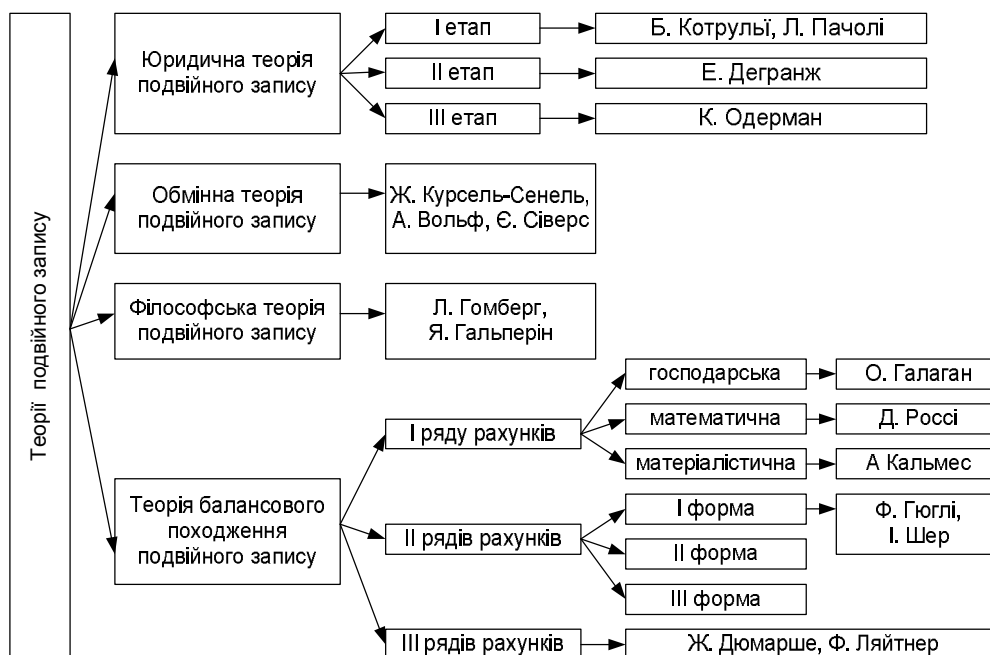

Рис. 1. Теорії подвійного запису

Джерело: сформовано на основі [2, 4, 6, 7, 13]

Подальші стадії розвитку юридичного напрямку теорій подвійного запису пов'язують з німецькими вченими А. Шибе та К. Одерманом. Їхня позиція щодо подвійності відображення господарських операцій полягала у тому, що облік змін активу, пасиву та капіталу потрібно здійснювати за допомогою чотирьох груп рахунків: капіталу, матеріальних об'єктів, боргових документів та особових рахунків. Відповідно метод подвійного запису відображає рахунок, що отримує, на дебеті, а той, що передає, на кредиті.

З ускладненням змісту фінансово-господарських процесів стало зрозуміло, що облікова юридична теорія не може повною мірою пояснити першооснов подвійного запису. Незважаючи на це, юридичну теорію й надалі розвивали такі вчені, як Д. Кардана (1539), Д. Манчіні (1540), А. Казанова (1588), Л. Флорі (1636), Ф. Вілла (1864) та ін. [3, с. 112].

Обмінну теорію подвійного запису започаткував Ж. Курсель-Сенель: «Наука – писав він, – лише з допомогою досить витонченого відволікання виявляє тотожність законів, які керують підприємством» [4, с. 89]. В основу цих законів покладено обмін, який завжди передбачає дві операції: діючу та пасивну, що зумовлюють алгебраїчну рівність обмінних оборотів.

Засновниками та прихильниками філософської теорії, яка певною мірою використовувала й ідеї обмінної теорії, були Л. Гомберг, Я. Гальперін та О. Галаган. На їхню думку, подвійний запис зумовлений причинно-наслідковими факторами відображення та констатації господарської діяльності. Дії посадових осіб завжди приводять до виникнення господарських подій, а ці дві категорії пов'язані між собою й одна без одної не виникають. При цьому облік виступає засобом відображення господарських подій (операцій) у їх причинній залежності, де одна подія є наслідком іншої, а інші – причиною першої. Тому в процесі реєстрації змісту господарської операції за принципом «причина – наслідок» на кожному рахунку відображається рух певних об'єктів обліку, їх надходження і видатки.

Прихильники теорії балансового походження подвійного відображення фактів господарської діяльності враховують такий момент: зміст методу подвійного запису на рахунках мотивується тим, що кожна господарська операція пов'язана з балансом, змінює його і відображається на дебеті одного та кредиті іншого рахунку у рівновеликих сумах.

Трактування подвійного запису в теоріях обліку наведено в табл. 1

Таблиця 1

Трактування подвійного запису в облікових теоріях

Теорія подвійного запису	Представники	Трактування
Юридична теорія подвійного запису	Л. Пачолі	Один рахунок (суб'єкт) одержує, через це винен, виникає поняття «дебет», другий видає, і за це надалі має отримати, виникає поняття «кредит»
	Е. Дегранж	Дебетується суб'єкт, який отримує, або об'єкт, що збільшується, кредитується суб'єкт, який видає, або об'єкт, що зменшується
Обмінна теорія	Ж. Курсель-Сенель	Обмін передбачає дві операції – діючу і пасивну; перша викликає необхідність кредитування рахунку, друга – його дебетування
Філософська теорія	Л. Гомберг	Подвійний запис зумовлений причинно-наслідковими факторами відображення та констатації господарської операції: запис на кредиті завжди є причиною, а запис на дебеті – наслідком
Балансова теорія	І. Шер, Ф. Гюглі	Кожна господарська операція, пов'язана з балансом, змінює його і відображається на дебеті одного та кредиті іншого рахунків у рівновеликих сумах

Джерело: сформовано на основі [2, 4, 6, 7, 12, 13]

Подвійний аспект зрівноваженого відображення майна і капіталу можна простежити, розглядаючи балансове узагальнення в балансовій теорії як подвійне групування господарських засобів (облік – дзеркало капіталу). Подвійний запис може насамперед розглядатися як технічний

прийом, призначений для того, щоб безперервно зрівноважувати майно та джерела його утворення. Саме в цій теорії подвійний запис із способу, який має доволі важливе самостійне значення під час спостереження та контролю за господарськими операціями, перетворився на процедурно-методичний прийом бухгалтерського обліку, що має за мету об'єктивно формувати інформацію про активи і пасиви балансового узагальнення.

В обліковій науці виникло декілька різновидів балансової теорії походження подвійного запису (табл. 2).

Таблиця 2

Теорія балансового походження подвійного запису

Вид теорії	Автори	Трактування
Теорія одного ряду рахунків	М. Берлінер	Актив являє собою додатні облікові статті, а пасив – від'ємні. З такої позиції рахунки поділяються на дві сторони: 1) дебетову, призначену для запису збільшення додатних статей та рівнозначного в математичному аспекті зменшення від'ємних статей і 2) кредитову – для запису зменшення додатних статей та рівнозначного математично збільшення від'ємних статей.
Теорія двох рядів рахунків	Ф. Гюглі	У подвійній системі рахівництва є два ряди рахунків: майнові рахунки та рахунки чистого капіталу. Правило подвійного запису: майнові рахунки повинні дебетуватися у випадку приросту частин майна та кредитуватися у разі їх зменшення; рахунки чистого капіталу, якщо майно зменшується, дебетуються, а якщо збільшуються – кредитуються.
	І. Шер	Весь комплекс засобів, якими розпоряджається господарство, необхідно розглядати з двох позицій: а) господарської; і б) юридичної. Перша розглядає кількісний склад засобів, в який входять як додатні елементи (матеріали, грошові кошти, дебіторська заборгованість), так і від'ємні (різні види кредиторської заборгованості); друга – розглядає майно господарства як загальну суму цінностей, що належать її власнику (дозволяє визначити величину капіталу).
Теорія трьох рядів рахунків	Ф. Ляйтнер, Ж. Дюмарше	В основу рахівництва покладено рівність між активною майновою масою господарства (Актив), правами третіх осіб (Пасив) та власника цього господарства (Капітал). Така рівність розкривається рівнянням $A = P + K$.

Джерело: сформовано на основі [3, 6, 7, 12, 13]

У теорії одного рядка рахунків подвійний запис пов'язують, по суті, з єдиним рядом рахунків, які однаково відображають на дебетовій стороні статті зі знаком (+), а на кредитовій зі знаком (-). За теорією двох рядів рахунків, рівняння балансу породжує правило подвійного запису, яке ґрунтується на прямо протилежному характері дебету і кредиту в активних і пасивних рахунках.

За теорією трьох рядів рахунків, відповідно до рівняння балансу, стан та збільшення Активу, Пасиву і Капіталу записуються на тій самій стороні рахунку, на якій вони у балансі, а їх зменшення відображається на протилежній стороні рахунків. Схема рахунків Активу, Пасиву і Капіталу має такий вигляд: Рахунок Активу: Дебет +, Кредит -; Рахунок Пасиву: Дебет -, Кредит +; Рахунок Капіталу: Дебет -, Кредит +.

З вищенаведеного можна зробити висновок: на різних етапах облікової думки та домінуючих теоретичних обґрунтувань подвійного запису, трактування його змісту й методично-функціональної ролі в обліковій методології було пов'язано з такими аргументами облікових теорій:

- використання операції двох видів рахунків: діючих та пасивних;
- застосування двох груп факторів: причинних та наслідкових;
- використання двох груп рахунків, які кореспондують між собою: майнових та чистого капіталу;

- ведення двох паралельних облікових циклів, розкритих рівнянням $A - П = К$, де ліва частина показує стан майна за мінусом кредиторської заборгованості, права – наявність власних коштів.

На основі аналізу наукових праць, пов'язаних з теоретичним обґрунтуванням виникнення подвійного запису [5, 6, 7, 12], можна додатково навести ще й такі аргументи для обґрунтування подвійного запису: в кожному рахунку є дві рівнозначні сторони (дебет і кредит); кожен факт господарської операції реєструється два рази в рівній сумі; у кожному інформаційному потоці наявні дві точки – вхід і вихід; будь-яка бухгалтерська робота виконується двічі: спочатку реєструються факти господарської діяльності, а потім неодмінно перевіряється правильність виконаної роботи (рознесення на рахунки); той самий запис фіксується два рази: один раз як намічувана (планова) величина, другий раз – як облікова (фактична).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Відповідно до методології сучасних економічних умов, система обліку і звітності покликана продукувати об'єктивну інформацію про фінансово-майновий стан і ефективність діяльності суб'єкта господарювання, оскільки вона об'єктивно виступає джерелом прийняття різноманітних управлінських тактичних і стратегічних рішень. Важливість об'єктивності інформації, залежної від обґрунтованості методологічної основи сформованої облікової моделі, зумовлює використання всіх елементів наукового пізнання процесу історичного розвитку системи бухгалтерського обліку та основних складових її методу, передусім методу подвійного запису.

Нині проводяться численні наукові дослідження, спрямовані на розроблення адекватної до сучасних економічних умов парадигми бухгалтерського обліку, а тому поглиблене дослідження історичних аспектів розвитку подвійної парадигми обліку, зокрема позиціонування методу подвійного запису в базових теоріях, може стати додатковим чинником обґрунтувань для вироблення адаптивної облікової моделі, оцінки майбутнього бухгалтерського обліку у всіх його проявах.

1. *Корягін М.В. Генезис бухгалтерського обліку під впливом розвитку подвійного запису / М.В. Корягін, М.Ю. Чік // Вісник Львівської комерційної академії: зб. наук. праць. Серія економічна. - 2012. - Вип. № 39. - С. 68–74.* 2. *Пасько Т.О. Історичні аспекти розвитку подвійної парадигми бухгалтерського обліку / Т.О. Пасько // Актуальні проблеми і перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю: зб. наук. праць. - 2009. - Вип. 3. - С. 275–280.* 3. *Хомин П. Двоїстість операцій та їхній подвійний запис: витоки і тлумачення / П. Хомин // Вісник Тернопільського національного економічного університету. - 2010. - № 4. - С. 111–121.* 4. *Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: учебное пособие для вузов / Я.В. Соколов. - М.: ЮНИТИ, 1996. - 638 с.* 5. *Токарева Т. О. Подвійний запис у теоретично-історичному аспекті / Т. О. Токарева // Менеджмент: зб. наук. праць МУП. - 2009. - № 11. - С. 189–198.* 6. *Бутинець Ф.Ф. Історія бухгалтерського обліку: в 2-х частинах. Ч.1: навч. посіб. / Ф.Ф. Бутинець. - Житомир: ПП «Рута», 2001. - 512 с.* 7. *Соколов Я.В. История бухгалтерского учета: учебник / Я.В. Соколов, В.Я. Соколов - М.: Финансы и статистика, 2004. - 272 с.* 8. *Малюга Н.М. Двойная запись в бухгалтерском учете: историко-теоретический аспект: [монография] / Н.М. Малюга, Т.В. Давидюк. - Житомир: ЧП «Рута», 2003. - 512 с.* 9. *Болтунова Е.М. История бухгалтерского учета: учебно-методический комплекс (Ульяновская государственная сельскохозяйственная академия) / Е.М. Болтунова, Т.И. Костина. - Ульяновск: УГС – ХА, 2007. - 110 с.* 10. *Мальшиев И.В. Теория двойственности отражения хозяйственных актов в бухгалтерском учете / И.В. Мальшиев. - М.: Статистика, 1971. - 111 с.* 11. *Сухарева Л.А. Постулаты двойной записи в трудах ученых / Л.А. Сухарева, Л.И. Тымчина [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Philosophia/77380.doc.htm.* 12. *Шер И.Ф. Бухгалтерия и баланс / И.Ф. Шер; - : пер. с 5-го нем. изд. С.И. Цедербаума под ред., дополн. и примеч. Н.С. Лунского. - 4-е изд. - М.: Экономическая жизнь, 1926. - 575 с.* 13. *Даньків Й.Я. Від зародження облікової культури до експансії подвійної бухгалтерії / Й.Я. Даньків, М.Я. Остап'юк, Н.І. Ценклер // Вісник ЖДТУ. Серія Економічні науки. - 2012. - № 3 (61). - С. 38 – 42.*